

УДК 37(091):25.

doi.org/10.33989/2075-1443.2019.41.172920

orcid.org/000-0003-4163-2453

Леонід Ваховський

***ВАХОВСЬКИЙ Леонід Цезаревич** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Сфера наукових інтересів – європейська філософія освіти пізнього Середньовіччя та епохи Прорісвітництва, методологія історико-педагогічних досліджень.*

ФІЛОСОФСЬКА ТРАДИЦІЯ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СПАДЩИНІ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО: РЕТРСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті йде мова про філософську складову в спадщині видатного діяча раннього Середньовіччя, першого енциклопедиста Ісидора Севільського (560-637). Здійснюючи аналіз праць зарубіжних науковців-медієвістів і творів Ісидора, автор розкриває еволюцію поглядів на спадщину Севільського єпископа. Особливе значення надається цитатам з античної літератури в творах Ісидора, трансформації смислу цитати, що була обумовлена зміною контексту, а нерідко й самого тексту, узгодженню цих цитат між собою та загальними висновками автора. Друга книга «Диференцій» і три книги «Сентенцій» Ісидора визначаються як оригінальні «теологічні твори», які відповідали культурним та ідеологічним запитам європейського суспільства епохи раннього Середньовіччя, формували засади європейської освіти, уявлення про призначення королівської (державної) влади.

***Ключові слова:** реценція філософії, контекст, антична література, раннє Середньовіччя, епоха, патристика, традиція, компіляція, цитування.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження історико-філософського контексту спадщини Ісидора Севільського впродовж тривалого часу досліджувалася здебільшого в двох площинах: по-перше, в площині філософської традиції за межами власне філософських текстів. Такі дослідження дозволяли виявити вплив філософії на інші традиції – грама-

тичну, енциклопедичну і тощо (коли мова йшла про епоху Ісидора), хоча трактували цей занадто прямолінійно. По-друге, чимало дослідників доводили, що в епоху Ісидора філософська традиція в певному сенсі продовжувала розвиватися в усіх творах освіченої небагато чисельної еліти.

При ознайомленні з багатьма підручниками з історії філософії може скластися враження, що після Августина чи Боеція філософія як наука зникає з території колишньої Західної Римської імперії, щоб потім відновитися через кілька століть. Таке враження багато в чому й правильне, проте не варто забувати, що представники латинської інтелектуальної культури, які жили після Августина, глибоко переймалися його ідеями, а тому й філософська традиція продовжувала існувати на рівні хоча б рецепції цих ідей. І ось ця лінія – лінія «буття» філософської традиції в епоху відсутності філософських текстів в історії європейської філософії багато в чому залишається без належної уваги.

Необхідно випускати з поля зору й вужчу проблему, пов'язану із загальною трансформацією культури в цілому і філософії зокрема в епоху пізньої Античності в культуру раннього Середньовіччя.

Одним із найважливіших процесів обраної нами епохи є проникнення в соціокультурний європейський пласт нової релігії – християнства, процес, що прийнято називати спрощеним поняттям – «християнізація». Трансформація філософської думки в цілому зазвичай відповідає періоду папристики, в контексті якої ми розглядаємо думки Отців церкви в перспективі наступності, а не розриву з традицією античної філософії.

Після авторів «Золотого століття» папристики в VI – VII ст. з'явилося нове покоління, перед яким постали дещо інші завдання. У зв'язку із значними політичними та соціальними потрясіннями на теренах Західної Римської імперії на перший план виходить завдання збереження культури. Необхідність «християнізації», навпаки, поступається йому місцем. Автори цього періоду сприймали твори Отців церкви та апологетів вже як попередню спадщину, як стали традицію. З іншого боку, представники інтелектуальної еліти окресленої епохи були частиною аристократії римського походження і в цьому сенсі, як і їхні попередники, виступали водночас носіями античної освіченості й культури.

Рецепція античної спадщини у творах авторів Раннього Середньовіччя Боецій, Кассиодор і Ісидор Севільський) – відбувається в іншій площині, ніж в Отців церкви (Амвросія, Ієроніма та Августина) і діячів Каролінгського відродження. Тому автор статті ставить **мету** виявити специфіку рецепції філософії епохи Ісидора Севільського, ідентичності його творів через відображення цих проблем у зарубіжній історіографії.

Виклад основного матеріалу. Ісидор Севільський увійшов до світової скарбниці не лише як антиквар – збирач стародавнього знання.

Якщо користуватися схемою «інтелектуали та влада», то за цією класифікацією Ісидора можна визначити «інтелектуалом при владі». Він посідав духовний престол єпископа Севільї (єпископський сан вважався найвищим для «*cursus honoꝛum*» ще в V ст.), його авторитет значно перевершував авторитет королів Вестготської Іспанії, які достатньо часто змінювали один одного на престолі. Ісидор головував на IV Толедському соборі (633 р.), Отці якого сформулювали порядок «вестготської симонії» з її визначним впливом на державні справи. Отже, можна стверджувати, що Ісидор у своїх творах обґрунтував ідеологію (або те, що можна називати ідеологією) держави та пов'язану з нею програму необхідної освіти для Вестготської Іспанії (*Segundo coloquio*, 1961, pp. 524-525).

Дослідження питань, як саме Ісидор «конструював» іспанську «ідентичність», і який вплив на суспільство справила його діяльність, завжди велося досить активно. Розгляд цієї проблематики в зв'язку з історією філософії (наприклад, в контексті її впливу на суспільство), ймовірно, представляє й сьогодні інтерес і потребує окремих досліджень.

Необхідно відзначити, що повністю достовірних життєписів Ісидора на сьогоднішній день не знайдено, що не й дивно, проте парадоксальним чином збереглося відображений сучасником опис останніх хвилин його життя.

Іншою важливою проблемою, що неодноразово піднімалася в зарубіжній історіографії, є питання про масштаб і характер впливу Ісидора на інтелектуальну культуру Середніх віків. При цьому особливу увагу було приділено праці «Етимології» Ісидора, її поширенню, впливу на виклад сімох вільних мистецтв тощо. Про значення етимологічного методу Ісидора для середньовічної наукової думки писав Е. Р. Курціус. Правда, викликає подив, що у той же час вплив інших творів Ісидора недостатньо ним досліджено (*Curzius*, 1994, p. 512).

Рецепція спадщини Ісидора в середньовічній філософії для наукової спільноти представляла й представляє безперечний інтерес. Найважливіше питання в ракурсі рецепції античної та патристичної спадщини – це питання про оригінальність творів Ісидора. Вплив другої книги «Диференцій», «Синонімів» і інших творів було всебічно розглянуто в спеціальному випуску журналу «*Cahiers de recherches médiévales et humanistes*» (2008. Vol. 16. *La réception d'Isidore de Séville durant le Moyen Âge tardif (XII-XV)* (*Cahiers de recherchesm*, 2008). Варто зазначити, що сама постановка і правильне формулювання цього питання потребувало значних зусиль з боку дослідницького співтовариства.

Важливою особливістю Ісидора як автора є його метод – складання власних творів переважно з цитат. Саме через цю причину до-

слідники довгий час не вважали його оригінальним і розглядали праці севільського єпископа, по-перше, з точки зору «Quellenforschung», вивчаючи в його спадщині сліди незбережених античних творів і саме таким складали «бібліотеку Ісидора».

Прикладом може послужити дискусія про визначальний вплив на твори Ісидора праці «Prata» Светонія, що не збереглася. Гіпотеза, висунута Г. Беккером стосовно книги «Про природу речей» в 1887 року, на щастя була спростована на початку ХХ століття (Becser, 2006, p. 61]. Спроби подібних «розкопок» у текстах Ісидора були остаточно дезавуовані в колективній статті «Ісидор і Светоній» (1917 р.), де доводилося, що «Етимології» уявляють собою мозаїку цитат із різних джерел. Що ж до ісидорівських «Етимологій», то теорія плагиату, висунута Л. Шмекелем в 1914 році (вчений, який претендував на дослідження цього твору саме у філософському контексті), теж була пізніше відкинута (Crein, 2010, p 29).

На основі творів Ісидора вчені прагнули визначити рівень знань в «Темні віки». У цитатах бачили в першу чергу запозичення, використане чуже джерело. Цитата мислилося як «афіліація».

У повоєнні роки ставлення до Ісидора Севільського почало змінюватися. Французький дослідник Ж. Фонтен сформулював новий підхід до спадщини Ісидора, принципи якого він позначив наступним чином: 1) ретельне дослідження джерел; 2) пошук дрібних на перший погляд відмінностей у цитатах; 3) зв'язок із сучасною Ісидору епохою. В ході конференції 1960 р. .. присвяченій 1400-річчю від дня народження Ісидора (що стала важливою віхою ісидоріанських досліджень) були поставлені питання про оригінальність Ісидора і методи роботи з його текстами (Funtaine, p. 213).

Новий підхід до дослідження спадщини Ісидора було неможливо реалізувати без якісних критичних видань, де б указувалися по можливості: а) всі різночитання; б) всі паралелі з іншими текстами. Проте процес їх підготовки та випуску відбувався вкрай повільно (з причини величезної кількості рукописів, що містили твори Ісидора). Досить зазначити, що проект критичного видання окремо кожної з 20 книг «Етимологій», розпочатий ще в 1973 р. «Міжнародним комітетом ісидоріанських досліджень» (Ж. Фонтен, М.С. Діас-і-Діас, Б. Алланер, У. Крейн), не реалізований повною мірою досі (Funtaine; Díaz y Díaz, 1982; Allaner, 1936; Crein, 2010).

Дослідження 1960-1970-х рр., зруйнували стереотип про Ісидора як неоригінального компільатора, а нові критичні видання значно розширили уявлення про джерела, якими користувався Ісидор. Все це сприяло новому напрямку «ісидоріанських студій», а саме – аналізу його концепцій в контексті тих джерел, якими він користувався.

Були розглянуті історичні й ідеологічні, лінгвістичні та антропологічні концепції Ісидора Севільського. У фокусі уваги опинилася трансформація смислу цитати, обумовлена зміною контексту, а нерідко й самого тексту. Постановка питання про власні ісидорівські концепції стала можливою завдяки зміні ставлення до цитати, в якій стали бачити не стільки трансляцію думки джерела, скільки взаємодію з нею та її зміну.

Утім, відмінність методу поводження з джерелами в Ісидора від безлічі інших компіляцій проглядається й при поверхневому прочитанні. Нерідко він поєднує кілька цитат у межах одного речення, ще й таким чином, що виходить логічний узгоджений текст. Перенесення великих уривків із джерела без їхньої зміни (доповнення іншими цитатами зустрічаються в його спадщині вкрай рідко й тому його твори швидше нагадують мозаїку (образ П. Веспера), ніж блокову конструкцію, де уривки розділи з тексту одного джерела з «підігнані» до других (Funtaine, p. 214).

У контексті проблеми оригінальності Ісидора необхідно коротко його охарактеризувати твори, аналізовані у цій роботі. Список творів Ісидора був складений найближчим його послідовником, Брауліоном Сарагоським. Виходячи з цього списку можна стверджувати, що до нас дійшли практично всі твори севільського єпископа.

У той же час, їхня хронологія складає окрему проблему. Історико-філософський аналіз всіх творів Ісидора зайняв би надмірний обсяг. Ускладнений він ще й тому, що не готові критичні видання до всієї спадщини Ісидора, а їхня рукописна традиція напрочуд обширна. Проте можна виділити найрепрезентативніші й актуальні для такого аналізу твори, що можна класифікувати за трьома умовними типами.

Типологізація творів Ісидора теж виявляється проблематичною, бо він творчо підходив до самих жанрів (на відміну від античної та середньовічної літературних традицій, що визначали лише форму творів). Так, книги «Диференцій» – традиційно належали до граматики. І елементи цього жанру, поза сумнівом, присутні в першій книзі «Диференцій» Ісидора (що, зауважимо, вважається раннім його твором, – на наш погляд, конвенціонально). З іншого боку, в цьому ж творі присутня низка жанрових особливостей, характерних для енциклопедії. Окрім того, в двадцятьох книгах «Етимологій» (переважно енциклопедичного змісту) відчувається спадковість від першої книги «Диференцій» (Ubric Ralmnala, 2003, p. 47).

Проте й жанр «Етимологій» (останнього твору Ісидора, який він передав для остаточного редагування Брауліону) також виявляється не настільки тривіальним, бо в них поєднується енциклопедія освітня (на основі другої книги «Настанов») та енциклопедія ерудита. Цей твір у силу своєї всеосяжності не може не включати певні елементи філософ-

ського дискурсу (навіть спрощені), тому перша книга «Диференцій» та «Етимології» потрапляють в сферу нашої уваги.

Окрім внесення рис енциклопедії до першої книги «Диференцій» Ісидор розробив у ній і новий тип диференціювання, позначений дослідниками як діалектичний. Він отримав розвиток у другій книзі «Диференцій», яка вже практично не мала спільного з граматичними трактатами. Цей твір відрізняє широкий спектр тем, що дозволяє характеризувати його як богословсько-філософський трактат.

Виклад віровчення і пов'язаних із ним проблем здійснюється й у трьох книгах «Сентенцій», які містять низку тематичних і змістовних паралелей із другою книгою «Диференцій». Жанр «Сентенцій» переосмислюється Ісидором: це не просто тематична вибірка афористичних висловлювань; цитати з різних творів і власні сентенції Ісидора зконструйовані в чітку структуру), за якою проглядається певна позиція і «політика» автора, строго певний набір взаємопов'язаних концепцій. У трьох книгах «Сентенцій» розглядаються догматичні, аскетичні теми, те, що прийнято називати «політичною теологією».

Висновки. Таким чином, друга книга «Диференцій» і три книги «Сентенцій», позначені нами як «теологічні твори», очікувано містять багатий матеріал для історико-філософського аналізу і в першу чергу філософські концепції, сприйняті Ісидором через спадщину Отців церкви. Проте, якщо його й можна певним чином звинуватити в рецепції філософії, то велика кількість цитат із античної літератури не є простим посиланням на твори попередників. Вони представляють собою узгодженість думки Ісидора зі своїми попередниками, а також власні висновки. Зважаючи на те, що севільському єпископу надзвичайно пощастило і практично всі його твори збереглися, не дивно, що вони викликали таку полеміку в науковому товаристві медієвістів і не лише медієвістів. Аналіз праць на виявлення в них філософської складової триває по сьогоднішній день і «прихильників» Ісидора-філософа стає все більше. Еволюція в позитивний бік у зарубіжній історіографії стосовно цінності спадщини Ісидора Севільського є підставою нових її досліджень представниками всіх галузей науки.

Список використаних джерел

- Allaner B. Der Stand der Isidorforschung. Ein kritischer Bericht über die seit 1910 erscheinene Literatur. *Miscellanea isidoriana. Homenaje a San Isidoro de Sevilla eil el XIII centenario de su muerte*. Roma : Typis pontificiae Universitatis gregorianae, 1936. P. 132.
- Beccer G. The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville. Leiden: Boston: Brill. 2006.

- Cahiers de recherches médiévales et humanistes. 2008. Vol. 16. La réception d'Isidore de Séville durant le Moyen Âge tardif (XII-XV).
- Crein E. Isidoro de Sevilla y los fundamentos de la Realeza Cristiana en la Hispania visigoda (siglo VII). *Miscelánea Medieval Murciana*. 2010. Vol. 34. P. 2332.
- Curzjus E. "Origines o Etymologiae"? *Helmanlica*. 1994. Vol. 45. No 136138. P. 512527.
- Díaz y Díaz M.C. Introducción general. *Isidoro de Sevilla. Etimologías*. Madrid: Biblioteca de Auctores Cristianos. 1982. P. 6257.
- Funtaine J. Pins et moyens de l'enseignement ecclésiastique dans l'Espagne wisigothique. *La seuola nell'Occidente latino dell'alto medioevo. Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo. 1472. P. 145202; 213229.
- Segundo coloquio. La trascendencia de Isidoro. *Isidoriana. Estudios sobre san Isidoro de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento*. León : Centro de Estudios San Isidoro. 1961. P. 524529.
- Ubric Ralmnala P. La iglesia y Los estados bárbaros en la Hispana del siglo V (409-507). Granada : Universidad de Granada. 2003. P. 45248.

Peferences

- Allaner, B. (1936). Der Stand der Isidorforschung. Ein kritischer Bericht über die seil 1910 erscheinene Literatur. In *Miscellanea isidoriana. Homenaje a San Isidoro de Sevilla eil el XIII centenario de su muerte*. (pp. 1-32). Roma: Typis pontificiae Universitatis gregorianae.
- Beccer, G. (2006). *The Unknown Neighbour: The Jew in the Thought of Isidore of Seville*. Leiden: Boston: Brill.
- Cahiers de recherches médiévales et humanistes*. (2008). Vol. 16. La réception d'Isidore de Séville durant le Moyen Âge tardif (XII-XV).
- Crein, E. (2010). Isidoro de Sevilla y los fundamentos de la Realeza Cristiana en la Hispania visigoda (siglo VII). In *Miscelánea Medieval Murciana*, 34, 23-32.
- Curzjus, E. (1994). ¿»Origines o Etymologiae»? In *Helmanlica*, 45, 136-138; 512-527.
- Díaz y Díaz, M. C. (1982). Introducción general. In *Isidoro de Sevilla. Etimologías*. (pp. 6-257). Madrid: Biblioteca de Auctores Cristianos.
- Funtaine, J. Pins et moyens de l'enseignement ecclésiastique dans l'Espagne wisigothique. In *La seuola nell'Occidente latino dell'alto medioevo. Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*. (pp. 145-202; 213-229). Spoleto: Centro italiano di studi sull'Alto Medioevo.
- Segundo coloquio. La trascendencia de Isidoro. (1961). In *Isidoriana. Estudios sobre san Isidoro de Sevilla en el XIV centenario de su nacimiento*. (pp. 524-529). León: Centro de Estudios San Isidoro.
- Ubric Ralmnala, P. (2003). *La iglesia y Los estados bárbaros en la Hispana del siglo V (409-507)*. Granada: Universidad de Granada.

Vakhovsky L.Z.

PHILOSOPHICAL TRADITION OF THE EARLY MIDDLE AGES IN HERITAGE OF ISIDORE OF SEVILLE: RETROSPECTIVE ASPECT

The article deals with the philosophical component of the legacy of the prominent early Middle Ages, the first encyclopedic Isidore of Seville (560-637). By analyzing the works of foreign medical scholars and writings of Isidore, the author spans the evolution of views on the legacy of the Seville Bishop. Particular importance is given to quotations from ancient literature in the writings of Isidore, the transformation of the meaning of the quotation, which was due to a change in the context, and often the very text, the agreement of these quotation among themselves and the general conclusions of the author. The second book *Differentials* and the three books of *Senecius* of Isidore are defined as the original “theological works” that corresponded to the cultural and ideological demands of the European society of the early Middle Ages, formed the foundations of European education, the idea of the appointment of the royal (state) power.

The presentation of the doctrine and related problems is carried out in the three books of *Senentius*, which contain a number of thematic and meaningful parallels with the second book *Differentials*. The genius of *Senentius* is reinterpreted by Isidore: this is not just a thematic selection of aphoristic statements; quotations from various works and Isidor’s own maxims are designed in a clear structure), which explains a certain position and “policy” of the author, a strictly defined set of interconnected concepts. In the three books of *Senentia*, dogmatic, ascetic themes, what is called the “political theology” are considered.

Thus, the second book “*Differentials*” and the three books “*Sentence*”, marked by us as “theological works”, are expected to contain a wealth of material for historical and philosophical analysis and, above all, philosophical concepts perceived by Isidor through the inheritance of the Fathers of the Church. However, if he can be blamed in a certain way in the reception of philosophy, then a large number of quotations from ancient literature is not simply a reference to the works of predecessors. They represent the consistency of Isidor’s thoughts with his predecessors, as well as his own conclusions. Given that the Sevillian Bishop was extremely lucky and virtually all his works were preserved, it is not surprising that they caused such controversy in the scientific community of the *Medievists* and not only the *Medievists*. The analysis of works on revealing their philosophical component continues to this day and the “supporters” of Isidore-philosopher are becoming more and more. Evolution in a positive direction in foreign historiography regarding the value of the Isidor Sevillian heritage is the basis of its new research by representatives of all branches of science.

Keywords: reception of philosophy, context, ancient literature, early Middle Ages, era, patristic, tradition, compilation, citation.